

Yoksulluk: Hüzün ve Disiplin¹

Serdal Bahçe, Ankara Üniversitesi SBF, e-posta: sbahce@politics.ankara.edu.tr.

Ahmet Haşim Köse, Ankara Üniversitesi SBF, e-posta: Hasim.Kose@politics.ankara.edu.tr.

Özet

Kapitalizmin tarihinde yoksulluk kavramının politikacıları, din adamlarını ve yoksul kitlenin durumu karşısında hüzünlü zenginleri geniş ölçekli bir şekilde seferber ettiği iki dönem vardır: 16. Yüzyılda başlayan ve 19. Yüzyılda sona eren Yoksul Yasaları çağı ve son 20 yıllık dönem. Her iki dönemde de yoksullar için öngörülen çözüm piyasa mekanizmalarına teslim olmak ve çalışmayı içermektedir. Ancak bu çözümden önce kimin yoksul olduğuna karar verilmeliydi. Yoksullar için kurtuluş projeleri yoksulun tanımlanmasıyla başlamaktadır. Bu ölçme problemi belirli kriterlerin tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Kriterler ise aslında bu ölçüm, değerlendirme ve seçim sürecindeki ideolojik yönelimleri açığa çıkarmaktadır. Yoksulluk kavramının kuram ve politika düzeyinde baskısını hissettirdiği her iki dönemde de temel kriter çalış(a)mamak ve piyasa mekanizmalarının dışında kalmaktır. Ancak niceliksel kriterlerin Türkiye verilerine uygulandığı sınıfsal bir analiz yürüten çalışmamız, yoksul kimliğini hak edenler içinde çoğunlukta olanların çalışmayan ya da çalışmak istemeyenler değil, çalışanlar olduğunu göstermektedir. Yoksulluk genel olarak işçi sınıfına ve ona yakın sınıflara ait bir sorundur. Özünde yoksullaşma işçi sınıfının sıradan bir üyesi olmaya doğru yolculuktur.

Anahtar Sözcükler: Yoksulluk, sınıf, Türkiye, yoksul yasaları.

Abstract

In the history of capitalism, there are two distinct episodes in which the concept of poverty mobilized the politicians, religious men and Samaritan rich: the age of the Poor Laws which began in the 16th Century and ended in the 19th Century, and the last two decades. In the both episodes, the proposed salvation for the poor has entailed the capitulation to the dynamics of market mechanism and working. However, who the poor was/is should be determined previously. In this context, the salvation project should be initiated with the definition of the poverty. This measurement problem calls for the definition of the certain criteria. The determined criteria, on the other hand, reveal ideological inclinations embedded in the processes of measurement, assessment and selection. The basic qualitative criteria in both episodes

are not working/ being unable to work/ being averse to work and exclusion from the market mechanism. However, our social class based study, applying quantitative poverty measures to the data of Turkey, points to the fact that the working women/men, rather than voluntarily or involuntarily unemployed, capture the highest share in the stock of poor. Hence, the problem of poverty generally pertains to the working classes. In essence, impoverishment is a means to become an ordinary member of working class.

Keywords: Poverty, class, Turkey, poor laws.

Giriş

Adam Smith ve dönemindeki pek çok yazar yoksullar için hüznün ve disiplin istediler. Hüzün manzarayı seyreden, disiplin ise yoksulluk lanetini taşıyanlar içindir. Laneti taşıyanlar insanlığın tüm günahlarının kefareti öder gibidirler. Smith'in yaşadığı küçük köyün hemen yakınında endüstri devrimini haber veren büyük bir işletme yükseliyordu. Perelman'ın iktisat tarihçisi John Clapham'dan aktardığına göre Smith yürüme mesafesindeki bu görece büyük işletmeyi hiç bir zaman görme isteğinde olmamıştı (Perelman, 2011). İktisat ilminin kurucu babasındaki bu meraksızlık disiplininin genetik kodlarına işleyecekti. İskoçya, Britanya'da ortaya çıkacak iki önemli dönüşümün habercisi olmaya adaydı. Öncelikle endüstri devriminin hemen öncesinde kurulan bu türden işletmeler Britanya'da endüstri devriminin hareket üssünün İskoçya olacağını haber vermekteydiler. İkincisi ise düşünce tarihçilerinin İskoç Aydınlanması diye adlandırdıkları düşünsel inkişaf başlamıştı bile. Adam Smith aslında bu inkişafın yarattığı dalgaya tutunacaktı. Ancak gelişme ve düşünce tarihçilerinin atladıkları bir üçüncü gelişme vardı; İskoçya bir yoksulluk kasırgasına tutulmuş gibiydi (Mitchison, 2000). Hüzünlenme konusunda arkadaşları kadar bile maharetli olmayan Smith'in ünlü eserinin satır aralarına sızacak kadar büyük bir kasırgaydı bu. Anlaşılan sorun o kadar büyüktü ki, Smith gibi yoksullaşmanın çalışmayı zorunlu kılma anlamında hayırlı bir şey olduğunu vaaz eden bir etikçi filozof bile arada üzülüğünü gizleyemiyordu. Yoksulluk doğuşundan itibaren uzak kalmanın, iletişimsizliğin veya ulaşılamamanın bir sonucu olarak değil; tam tersine, sürecin merkezinde olmanın, onun nesnesi olmanın bir sonucu olarak ortaya çıkma eğiliminde oldu. Bu lanetin özü bir doğal afet değildi, toplumsal afetti. Ancak doğa ya da toplumsal afet fark etmez, her şeyi sermaye döngüsüne katmaya yazgılı bir sistem açısından bu olağanüstü fırsatlar doğuran bir durumdu. Bu ölçüde bir afet kuşkusuz çalışmaya hazır koca bir kitle yaratıyordu. Üstelik bu kitle uzaklarda bir yerde değil, tam da sermayenin Gargantuan bir tempoyla biriktiği yerlerde ortaya çıkıyordu. Hayati gereklerden yoksun kitleler, çalışmak

ile aylıklık arasında seçim yapma şansına sahip bireylerden oluşan özgür bir kitle gibi resmedilmeye başladılar. Korunaklarından ve köylerinden tekstil ve demir-çelik atölyelerinin boy attığı yeni sanayi mekânlarına sürülen kitleler için sorun böylece ahlâki bir soruna dönüştü. Ahlâki sorun ahlâki ve ahlâkçuları çağırdı. Adam Smith ve çağdaşları ortaya döküldü, Smith ahlâk filozofuydu ve ahlâktan iktisadî çıkardı.² Çalışmak ahlâki olunca çalışmayan yoksullar ahlâksız oldular.³ Çalışmak bir çeşit Presbiteryen arınmaya dönüştü. Ancak kitleler henüz kırdan miras davranış kalıplarından kurtulamamışlardı, endüstriyel çalışma temposu monoton ve ağır olduğundan çalışmaya pek hevesli değildiler. Yoksul Yasaları onları çalışmaya zorlamak amacını taşıyorlardı. Aslında Yoksul Yasaları daha baştan yoksulluğun kime ait olduğunun bilincinde olarak hazırlanmışlardı. İskoç Aydınlanması, İskoç Endüstri Devrimi, Smithyen Ahlâkçılık ve kitlesel yoksulluk mahşerin dört atlısı gibi geliyorlardı. İktisatçı, ahlakçı ve papaz sonsuzmuş gibi görünen bir parodi oynamaya başladılar.

Intermezzo: Yeni Ahlâkçılık- Dünya Bankası, UNDP

Dünya Bankası'nın 1990 raporu tüm yoksullukmania'nın başlangıcı olarak kabul edilmelidir (World Bank, 1990). 1990 raporunda yoksulluk basitçe piyasa olanaklarına ulaşamama ve piyasa mekanizmasının sağladığı değişim olanaklarından faydalan(a)mama olarak resmediliyordu. EmeK gücünden başka satacak şeyi olmayanlar açısından aynı zorunlu seçim bir kere daha dayatılıyordu. Ancak Banka ve uzantıları yoksulluk olarak özellikle Sahra altı Afrika'dan dünyaya yayılan hüznü görüntüleri anlıyorlardı. Yıllarca Banka ve IMF destekli yapısal uyum ve stabilizasyon politikalarını uygulayan Afrika ülkeleri nüfuslarının en basit ve en yaşamsal isteklerini karşılayamaz durumdaydılar. Fiziksel yoksunluklar yoksulluk olarak resmedildiler. Çözüm olarak yıllardır tekrarlanmaktan bir nakarat haline dönüşmüş standart reçete ortaya atıldı. Bu kitlelerin piyasa mekanizmalarına ulaşmalarının önündeki engeller kaldırılmıyordu. Çalışmalı ve sermaye ile emek güçleri üzerinden alışverişe girebilmeliydiler. Smith ve tilmizleri işbaşındaydılar. Marx, Hegel'e referansla, I. Napoleon ile yeğeni III. Napoleon'u karşılaştırırken tarihte her olayın iki kere ortaya çıktığını vurgulamıştı; ilkinde trajedi, ikincisinde ise komedi olarak (Marx, 1992: 146).

Ölçme Sorunu: Yoksullukmetre

Tragedya

Andre Gunder Frank doktora eğitimi için gittiği Şikago Üniversitesi'nin iktisat bölümünün kapısında şöyle yazdığını belirtmişti: "Bilim Ölçmektir" (Frank, 1982:7). Smith daha baştan iktisat ilmini bir çeşit ölçme yöntemine dönüştürecek adımları atmıştı. Üretim sürecini sis perdesinin gerisine iten Smith, iktisat

ilmini ticari değişimleri ölçme ve değerlendirme zanaatına indirgeyince her şey ölçme üzerine yoğunlaştı. Söz konusu bilimi ölçme yöntemine dönüştüren dinamiklerin miladı bilimin köklerine kadar uzanır. Yoksulluk söz konusu olunca ilk akla gelen soru da kaçınılmaz olarak kimin yoksul olarak kabul edileceği sorusu oldu. Yoksul yasaları ölçme sorunuyla başladı. Yoksulluk ölçümleri yoksul evlerine kimin tıklılacağı ve kimin devlet veya kilise yardımı karşılığında zorunlu olarak aylıklıktan kurtarılıp çalıştırılacağı en acil sorun haline geldi. İktisat ilmi gelişıyordu ancak Perelman'ın da belirttiği gibi çalışanlar ve çalışma koşullarını göz ardı ederek gelişıyordu. Üretim sürecinin giderek perdenin arkasına bir yerlere itildiği yerde iş, işgücü ve işsizlik iktisat ilminin ilgi alanı dışına çıktı. Çalışma, çalışmama veya çalışmayı istememe gibi iktisadi/sosyal yönelimler mühürlenip kilit altına alındılar; en azında uzunca bir süre için. Bu yönelimler etik filozoflarının ve papazların ilgi alanı haline geldiler. Tam da bu sırada yoksulun kim olduğunu belirleme işi birden merkezileşmeye başladı, devlet ilmi olarak istatistik doğuyordu. Devlet, etikçilerin ve papazların yanına ekleniverdi. Kapitalizm geliştikçe yoksulluğun yönetiminin aynı zamanda sermaye birikimini şekillendirmenin ve yönlendirmenin de bir yolu olduğu da ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla sorun görünüşte kendisini Foucaultvari bir 'yönetilebilirlik' (*governmentability*) sorunu olarak ortaya koyuyordu, ancak bu görünüşte bir benzerlikti. Foucaultvari düzlemde süreç muğlak bir şekilde tanımlanan yöneten ve yönetilen arasında geçiyordu. Bu her yerde ve her zaman ortaya çıkacak bir ilişkidir. Oysa yoksulluk yönetimi daha derinlerden gelen bir talebe verilen cevaptı. Yoksulluğu yönetme ve ölçme, aynı zamanda yeni oluşan işçi sınıfını makro düzeyde yönetme işlevini taşımaktaydılar. Sermaye birikirken, kullanılabilir hazır ve nazır işgücü de birikmeliydi. Dolayısıyla sorun yoksulluk sorunu değildi. Soruna bu adın verilmesi hiç kuşkusuz topraklarından sürülen ve şehirlerde iş bulamayan, ya da bulsa bile alışkın olmadığı için çalışmayan kitlelerin durumuna duyulan hüznü anlatıyordu. Ancak hüznün disiplini çağırmakta gecikmeyecekti, kurtuluş çalışmaktaydı. Yoksullar için kurtuluş teolojisi ortaya çıkmaktaydı. Çalışma şartlarına ve çalışanlara karşı ilgisini yitiren şom ağızlı ilim insanları, çalışmaya iteceği için belirli bir noktaya kadar yoksulluğu olumluyordu ve bu noktadan sonra susuyordu. Hüznün ile disiplini birleştirecek ahlâkçı vaizlerle papazlar devletin kutsal kanatları altında işe koyulabilirlerdi. Yoksulluk rahim görevini görüyordu ve işçi sınıfı doğuyordu. Papaz ve ahlâkçı maskara çalışma vaaz ediyordu, memurin ve zabitan ise kefareti ödemekten kaçınanları yakalıyordu. Hüznün, disiplin ve ceza üçlüsünün ördüğü kaçınılmaz tragedya içinde yoksulluk kalıcılışıyor ve katlanılması gereken kader haline geliyordu. Yoksulluk içinde zorunlu olarak işçileşenlerin tek mülkleri olacak zincirler örslerde dövülüyordu.

Komedyaya

Dünya Bankası'nın 1990 tarihli yıllık Dünya Kalkınma Raporu yoksulluğu yeniden iktisat ilminin ilgi alanına soktu. Tragedya komedyaya dönüşürken yeniden ölçme sorunu gündeme geldi. Yoksulun kim olduğu, ona nasıl yardım edileceğini önceleyen bir sorundu. Bu rapordan bu yana yoksulluk ölçümü konusunda ve yoksulun hangi araçlarla piyasa dinamiklerinin içine çekileceği konusunda giderek büyüyen bir yazın ortaya çıktı. Sosyal politika uzmanları ve sosyologlar hazır kıta halinde giderek büyüyen pastanın üstüne atladılar. Bu sorunla ilgisini çok uzun süre önce kesen şom ağızlı ilim bile ilgisiz kalamadı. İlgi ve atılan adımlar öyle bir noktaya geldi ki, bu satırların yazarları ve başkaları yeni bir Yoksul Yasaları çağı mı diye sordular (Köse ve Bahçe, 2009a). Bunun öncekinden en temel farkı, uygulama alanının tüm kapitalist alem olmasıydı. Bu nedenle kapitalist devletler, özellikle Banka, UNDP ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların küresel yoksulluk programlarıyla eşgüdüm halinde çalışmaya başladılar. Bir tür küresel yoksulluk teknokrasisi doğmaktaydı. Papazlar ve ahlak filozoflarının yerini akademik disiplinler ve gönüllü kuruluşlardan gelen küresel yoksulluk misyonerleri aldı. Bu geniş grup küresel ölçekte çok örgütlü çalışmaya başladı. Dünya Bankası ve UNDP'nin yoksulluğu azaltma projelerinden beslenen teknokrasi en temel sorunla yani ölçme sorunuyla başladı işe. Pek çok ölçüt üretildi; kullanılabilir gelir, tüketim, gıda tüketimi veya belirli toplumsal hizmetlere ya da piyasa mekanizmalarına ulaşım göstergeleri birbirinin peşi sıra denendiler. Dünya Bankası'nın ürettiği temel çözüme ise küçük değişikliklerle birlikte, sürekli sadık kalındı. Yoksul olduğu düşünülen kitleyi çalışma yaşamına çekmek temel amaçtı. Ancak, kapitalist ekonomiler büyürken yeterince istihdam yaratamıyordu. Bu sebepten yoksul kitleye istihdam sözü verilmiyordu, "istihdam edilebilirliğin" yükseltilmesi vaat ediliyordu. Ortadaki soysuz bir anakronizmden başka bir şey değildi. İşçileştirilmeye çalışılan koca bir kitle için kefaretle yüklü tragedya yeniden sahneye konuluyordu, ancak tragedya komedyaya dönüşüyordu. Komedyaya hem yerelleşiyor, hem de küreselleşiyordu.

Ölçme Sorunu: Türkiye Yoksulları Kimdir?

Bu satırların yazarları daha önce de Türkiye yoksullarının toplumsal kimliğini ortaya çıkarmaya çalıştılar (Köse ve Bahçe, 2009a, 2009b). Bu çalışmada da aynı çerçeve ve aynı veri setini kullandılar. TÜİK'in yıllık olarak yayınladığı Hanehalkı Bütçe Anketleri veri seti çok uzun erimli bu çalışmanın ana materyalidir. Bu veri seti fert, hane ve hane tüketimi ile ilgili üç alt veri setini kapsamaktadır. Türkiye kapitalizminin sınıfsal örgüsünün kuramsal ve gözlem düzeyinde nasıl üretildiği daha önce anlatılmıştı (Bahçe vd., 2011). Bu çerçeve her türden iktisadi/sosyal sorunun sınıfsal kökenlerinin analiz edilmesine izin vermektedir. Sınıfsal analizde önce fert düzeyinde, sonra da hane düzeyinde sınıf kimlikleri

türetildi. Bu çerçeve yoksul kimdir sorusunun cevabını bulmamıza yardım etti. Bu çalışma yoksul diye hüznü bir kimliğe layık görülenlerin aslında çalışmayan ve çalışma ahlakına sahip olmayanlar değil, bilfiil çalışanlar ya da çalışmak isteyenler olduğunu göstermektedir. Yoksul kitlesi sayısal olarak büyümektedir. Bu büyümenin Türkiye’de yaşanan hızlı emekçileşme ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Bu hızlı emekçileşme Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo1 Hane Düzeyinde Sınıfsal Yapı

Hane Düzeyinde Nüfus Payı (%)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Kentli Mülk Sahipleri	12,71	12,29	12,95	12,19	12,58	11,53	12,58	12,26	11,62
Burjuvalar	6,45	7,69	7,06	6,44	6,62	6,57	6,76	6,26	5,62
Kentli Profesyoneller	0,25	0,28	0,25	0,28	0,445	0,22	0,17	0,24	0,23
Küçük İşletme Sahipleri	5,55	4,21	5,17	5,03	5,058	4,45	5,26	5,26	5,17
Kentsel Rantiye	0,45	0,11	0,46	0,44	0,459	0,29	0,39	0,51	0,60
Küçük Burjuvalar	8,23	8,1	7,04	7,23	8,4	6,34	6,16	7,14	6,66
Kırsal Mülk Sahipleri	6,2	6,23	5,28	4,32	3,42	3,18	1,99	2,06	3,37
Büyük Köylü	2,79	2,26	1,98	2,5	1,439	1,52	0,87	0,45	0,27
Köylü	3,2	3,84	3,13	1,72	1,781	1,63	1,01	1,16	2,58
Kırsal rantıye	0,21	0,13	0,16	0,1	0,203	0,04	0,11	0,45	0,51
Topraklı Geçimlik Köylü	8,5	6,15	6,65	7,52	5,67	4,33	4,92	7,88	5,65
Kentli Emekçiler	49,58	49,67	50,57	51,7	52,28	57,71	56,81	55,42	56,00
Nitelikli Emekçi	6,67	6,32	6,64	6,64	5,809	6,8	7,6	7,05	6,94
Mülk Sahibi Emekçi	29,87	26,61	29,61	29,72	30,517	32,53	28,87	27,62	27,24
Mülksüz Emekçi	8,98	12,51	10,5	11,27	12,744	15,24	16,7	15,79	18,03
Kentsel İşsiz	4,05	4,23	3,82	4,06	3,205	3,15	3,63	4,96	3,78
Kırsal Emekçiler	4,3	3,83	4,75	4,24	5,08	4,02	4,27	5,56	4,96
Tarım Emekçisi	2,22	1,35	2,45	1,97	2,205	1,46	1,69	1,51	1,45
Topraksız Geçimlik Köylü	0,89	0,88	0,75	1,16	1,319	1,31	1,18	1,51	1,41
Kırsal İşsiz	1,19	1,6	1,54	1,11	1,559	1,25	1,41	2,54	2,10
Çalışmayanlar	10,48	13,73	12,77	12,8	12,57	12,88	13,26	9,68	11,74
Çalışmayan	1,89	1,56	1,75	1,44	1,36	1,95	1,85	1,12	2,35
Emekli	8,6	12,18	11,02	11,36	11,207	10,93	11,41	8,56	9,39

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketleri veri setinden yazarlar tarafından türetilmiştir.

Tablo1'in de gösterdiği gibi 2002 ile 2010 arasında Türkiye'de sınıfsal yapı ciddi bir dönüşüm göstermiştir. 2002 yılında kentli emekçilerin toplam hane nüfusu içindeki payı % 50 civarındadır, bu oran 2010 yılında % 56'ya yükselmiştir. 2010 yılı için tüm hanelerin % 61'inin emekçi hanelerden oluştuğu ortadadır.

Bundan sonra bu sınıfsal konumlanma içinde yoksulluk teknokrasisinin yoksul olarak tanımladığı kitlenin içine kimlerin girdiği sorulmalıdır. Burada pek çok ölçütün kullanılabilceğinden yukarıda bahsedildi. Yazarların başka çalışmalarında Dünya Bankası ve diğer uluslararası kurumların belirledikleri günlük satın alma paritesi cinsinden 1,2 veya 4,3 dolar gibi ölçütler kullanılmıştır (Köse ve Bahçe, 2009a). Ayrıca bunun küresel olarak yoksulluğa tek bir fiyat bulma çabası olduğu da belirtildi. Bugünlerde, yoksulun kimliğinin belirlenmesi konusunda yerel unsurların daha ağır bastığının kabul görmesiyle birlikte, bu ölçütler gündemden düşmüş durumdadır. Bu nedenle daha çok ulusal ve yerel kriterlere bağlı ölçütler üretilmektedir. Biz de bu çalışmada TÜİK'in hane büyüklüğüne göre hesapladığı yoksulluk sınırlarını kullandık. TÜİK'in 2002 ile 2010 arasındaki dönem için hane büyüklüğüne göre belirlediği yoksulluk sınırları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo2 TÜİK'in hane büyüklüğüne göre yoksulluk sınırları (Cari fiyatlarla, TL).

Hane Büyüklüğü	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009	2010 ⁽¹⁾
1	137	186	190	216	244	283	341	365	396
2	208	280	288	327	368	428	515	552	599
3	262	354	363	414	466	540	651	699	759
4	310	417	429	487	549	638	767	825	896
5	353	476	488	557	627	728	874	944	1.025
6	395	531	543	620	697	809	976	1.050	1.140
7	433	582	597	679	766	889	1.066	1.153	1.252
8	466	629	649	737	831	965	1.154	1.251	1.358
9	498	672	692	786	884	1.040	1.242	1.336	1.451
10	535	714	742	836	938	1.088	1.313	1.423	1.545

Kaynak: TÜİK web sitesi.

(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

- (1) (1) Gıda yoksulluk sınırı, 2003 temel yıllık Tüketici Fiyat Endeksi'nin gıda ana grup indeksi ile;
- (2) gıda ve gıda dışı bileşenlerden oluşan yoksulluk sınırı ise genel indeks ile genişletilerek 2010 yılına inflat edilmektedir

Tablo3 ise toplumsal sınıflar içinde gelirleri yukarıdaki yoksulluk sınırı tüketimlerine yetmeyen hanelerin oranını göstermektedir. Türkiye genelinde yoksulluk oranı 2003'de zirve yapmıştır (% 29.63). Bundan sonra 2007 sonuna kadar düşüş trendine giren yoksul oranı bundan sonra bir miktar artış göstermiştir. Ancak bu oran bir daha 2003'deki seviyesine çıkmamıştır.

Tablo3 TÜİK Yoksulluk Sınırına Göre Toplumsal Sınıflar İçinde Yoksul Hanelerin Oranı (%)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Burjuvalar	5,08	8,24	3,91	3,20	2,93	2,25	2,69	4,07	4,00
Kentli									
Profesyoneller	1,93	0	0	4,95	0	1,53	0,00	1,96	5,48
Küçük İşletme Sahipleri	14,56	15,94	8,88	10,80	9,58	13,23	13,31	13,50	9,45
Kentsel Rantiye	18,14	24,06	14,78	14,43	14,94	18,65	6,71	17,56	10,92
Küçük Burjuvalar	32,16	32,20	17,93	18,51	18,83	22,16	20,19	23,31	26,31
Büyük Köylü	3,47	4,83	0,99	2,14	0	2,77	0	27,68	0,00
Köylü	1,33	20,19	4,49	6,45	4,37	5,66	2,83	33,93	2,78
Kırsal Rantiye	28,57	58,94	48,08	39,39	19,21	43,25	60,87	63,93	38,22
Topraklı Geçimlik Köylü	50,93	73,89	68,35	51,10	53,04	46,04	53,61	37,74	48,20
Nitelikli Emekçi	2,02	2,76	2,12	2,19	2,46	2,32	2,70	3,11	1,06
Mülk Sahibi Emekçiler	24,95	28,16	17,01	16,67	15,31	16,03	19,39	18,44	17,37
Mülksüz Emekçiler	39,85	37,69	30,72	26,54	23,83	19,35	24,38	24,25	22,41
Kentsel İşsiz	48,47	45,18	37,60	40,10	35,75	46,14	43,07	39,44	42,00
Tarım Emekçisi	60,94	78,43	66,01	72,04	57,23	69,40	64,28	61,42	60,80
Topraksız Geçimlik Köylü	72,25	82,41	76,27	59,60	66,54	74,53	73,96	68,88	59,48
Kırsal İşsiz	72,35	68,19	58,33	63,05	60,03	66,23	71,45	72,96	67,94
İşgücü Dışında Çalışmayan	40,90	40,01	44,87	36,78	41,09	40,92	38,45	45,79	43,99
Emekli	15,60	19,61	7,78	5,62	6,70	9,38	10,73	11,11	9,43
Türkiye	26,50	29,63	21,43	19,91	18,84	18,76	21,22	22,88	21,04

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketleri veri setinden yazarlar tarafından türetilmiştir.

Tek tek sınıflar düzeyinde bakıldığında ise beklenen manzara ile karşılaşılmaktadır. Dönem içi dalgalanmalar bir yana bırakıldığında ve dönem ortalamasına bakıldığında; yoksul oranının en düşük olduğu sınıfların burjuvalar, kentli profesyoneller, büyük köylüler ve nitelikli emekçiler olduğu görülecektir. Diğer yandan en yüksek yoksul oranına sahip sınıflar ise tarım emekçileri, topraklı ve topraksız geçimlik köylüler ve kırsal işsizler gibi görünmektedir. Bu son olgu,

ilk bakışta, yoksulluğun kentsel çağdaş hizmetlere ve piyasa mekanizmasının nimetlerine ulaşmayanların başındaki lanet olduğunu iddia eden yoksulluk teknokrasisine ait tezi kanıtlar niteliktedir. Ancak bunun bir yanılsama olduğunu iki farklı şekilde gösterebiliriz. Öncelikle genel olarak yoksulluk taramasında yoksul kimliğine kavuşan kitlenin içindeki sınıfsal ağırlıklara bir bakmak gerekiyor. Tablo4 genel yoksul oranının en yüksek olduğu iki yıl ile (2003 ve 2009) en düşük olduğu yıl (2006) için toplam yoksul kitlesinin sınıfsal dökümünü vermektedir.

Tablo4 TÜİK'in Yoksulluk Sınırının Altında Kalan Hanelerin Sınıfsal Ayrımı (%)

	2003		2006		2009	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Burjuvalar	106169	2,14	34338	1,03	46910	1,11
Kentli Profesyoneller	0	0	0	0	866	0,02
Küçük İşletme Sahipleri	112503	2,27	85738	2,57	130923	3,10
Kentsel Rantiye	4328	0,09	12122	0,36	16391	0,39
Küçük Burjuvalar	436768	8,80	279786	8,40	306619	7,27
Büyük Köylü	18253	0,37	0	0	22851	0,54
Köylü	129672	2,61	13765	0,41	72419	1,72
Kırsal Rantiye	13183	0,27	6887	0,21	53320	1,26
Topraklı Geçimlik Köylü	761422	15,35	532054	15,97	548003	13,00
Nitelikli Emekçi	29161	0,59	25321	0,76	40393	0,96
Mülk Sahibi Emekçiler	1254803	25,29	826531	24,80	938687	22,26
Mülksüz Emekçiler	789366	15,91	537274	16,12	705722	16,74
Kentsel İşsiz	319678	6,44	202700	6,08	360392	8,55
Tarım Emekçisi	176954	3,57	223182	6,70	170961	4,05
Topraksız Geçimlik Köylü	121720	2,45	155241	4,66	192112	4,56
Kırsal İşsiz	182655	3,68	165594	4,97	340955	8,09
İşgücü Dışında Çalışmayan	104310	2,10	98884	2,97	94177	2,23
Emekli	399798	8,06	132745	3,98	175190	4,15
Türkiye	4960743	100,00	3332162	100,00	4216891	100,00

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketleri veri setinden yazarlar tarafından türetilmiştir.

Tablo4'e göre 2003, 2006 ve 2009'da yoksulluk sınırının altında kalanların yarısından fazlasını şu beş sınıfın toplamı oluşturmaktadır: Kentli mülk sahibi ve mülksüz emekçiler, kentsel işsizler, tarım emekçileri ve kırsal işsizler. Bu beş sınıfın yoksullar içindeki toplam oranı 2003 yılında % 55, 2006 yılında % 59 ve 2009 yılında ise % 60 civarındadır. 2009 yılında her 10 yoksul haneden altısı

bu sınıflardan gelmektedir. Bu geniş kitle ise yoksulluk teknokrasisinin atfettiği ortak ve muğlak yoksul kimliğinden daha büyük bir toplumsal/ekonomik kimlik altında buluşmaktadır, biz münafıklar bu kitleyi işçi sınıfı olarak adlandırmayı tercih ediyoruz.

Yoksul kitlesi içinde oranı görece yüksek diğer üç sınıf ise topraksız geçimlik köylüler, topraklı geçimlik köylüler ve küçük burjuvalardır. 2009 yılının yoksulları içinde birincinin payı % 4,56, ikincinin payı % 13 ve sonuncusunun payı ise % 7,27'dir. Bunlardan birincisini de kırsal emek gücü stoku içinde saymalıyız, çünkü toprakları yoktur ve başkalarının topraklarını doyumluk miktarlar uğruna kiralarlar. Arada da emekçileşiverirler birden. İkincisi ve üçüncüsü ise bizim daha önce kurduğumuz sınıfsal şema içinde sermaye işlevli sınıflar ile emek işlevli sınıflar arasındaki tampon bölgeyi oluştururlar. Kapitalizmin tarihi bize bu sınıfların yukarı hareketliliğinin pek mümkün olmadığını göstermektedir, üstelik bu sınıflar, üyelerinin yerleri itibarıyla, istikrarlı da değillerdir. Yukarı gidemiyorlarsa nereye gidecekler? Kısacası emekçileşmenin zincirlerinin bacaklarına dolanması yakındır.

Tüm bu tablo bize yoksulluk tragedyası ile komedyasında yoksul kitle için ortaya konan teşhislerin büyük bir kısmının yanlış olduğunu göstermektedir. Çalışmayan ve ahlakı düşük, kefareti ödemekten kaçınan, ya da kefareti ödeme şansına sahip olmayan kitle ancak boş teşhis ve temennilerde bulunmaktadır.⁴ Gerçek olan çalıştığı halde ya da çalışmak istediği halde kefareti tamamlayamayanlardır.

Buraya kadar iddialara görgül düzeyde cevap vermeyi tercih ettik ve aslında çok muğlak bir kavram olan yoksulluğu kuramsal olarak ele almaktan imtina ettik. Hala yoksulluk teknokrasisinin evinde mücadele etmekteyiz. Ancak şimdi düzlem değiştirmeliyiz. Kavramın kendisinin bir kimliği anlatmadığını bir kere daha vurgulamalıyız. Sorun Dünya Bankası'nın ya da UNDP'nin yoksulluk ile ilgili raporlarının kapaklarında yer bulan dışlanmışlar ve doğal veya toplumsal afete uğramışlarla ilgili değildir. Elbette bu da çok büyük bir sorundur. Ancak asıl sorun üretim sürecinin içinde emekçi olarak bulunmaktır.

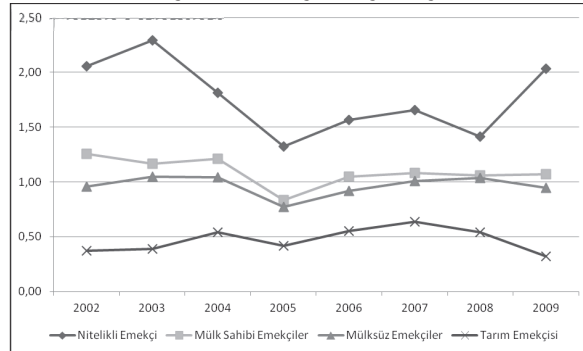
Tüketim neoklasik kuramda bireysel hedonizmin ve doymamışlığın doyurulmasına hizmet eder. Bu anlamda toplumsal kimlik farklılaşmasının önemi yoktur, herkes en büyük haza ulaşmak için tüketir ve gelir tek kısıttır. Oysa kapitalist toplumda tüketimin anlamı da içeriği de her sınıf için farklıdır. Sınıfların tüketim eğilimleri tarihsel ve toplumsal olarak belirlenir. Bu sonuncusu çok beylik bir ifade gibi görünebilir ancak yazarların başka bir çalışmalarında gösterdikleri gibi, hem fiyat hem de tüketim sepeti farklı sınıflar için farklı şeyler ifade etmektedirler (Bahçe ve Köse, 2011). Klasik siyasal iktisadın ünlü ücret malları kavramını aklımızda tutmamız gerekmektedir. Bazı

sınıflar için tüketim hayatta kalmanın yoludur, bazıları için ise sefahatin. Asıl yoksulluk hayatta kalmak için tüketmek zorunda olanların zorunlu tüketimlerini bile karşılayamama durumudur. Bu anlamda yoksulluk ve yoksunluk tamamen sınıfsal olgulardır.

Ancak hayatta kalmak için gereken tüketimin de içeriği yine tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmektedir. Bu tüketimin içeriği kapitalist gelişmenin ve sınıfsal dinamiklerin ritmine bağlı olarak değişmektedir. İşçi sınıfı ve yedek işgücü ordusu bu noktada sermaye açısından bir paradoks yaratmaktadır. Bir taraftan bu sınıfların tüketimi olabildiğince kendi minimumlarında tutulmak zorundadır; diğer taraftan da sermayenin gerçekleşme sorununu aşabilmesi için bu sınıfların da tüketimlerini arttırmaları gerekir. Kısacası bu minimumun da büyümesi gerekir. İşçi sınıfının bileşenleri bu baskıyla bir tüketim yarışına başlarlar. Bu ise hem işçi sınıfı hem de sermaye açısından bir sıkışma yaratır (Marx, 1973). İşçi sınıfı açısından sorun bu minimumu bile geliriyle karşılayamama sorununa dönüşür. Bu hızlanan bir treni yakalama telaşı gibidir. Tren arayı açtıkça yoksunluk ve yoksulluk derinleşir.

Türkiye’de bu anlamda durum nasıldır? Bu sorunun cevabını bulabilmek için öncelikle sınıfsal olarak zorunlu tüketimin niceliksel ve niteliksel olarak tanımlanması gerekir. Bu nedenle bir yaşamsal minimum tanımladık.⁵ Gıda, giyim, ulaşım ve konut harcamaları toplamını yaşamsal minimum olarak adlandırdık. Yaşamsal minimum böylece bir emekçi hanesini çalışma temposunda tutacak en zaruri harcamalardan oluşmuş oldu. Tüketimin sınıfsal dinamiğini de göz önünde tutarak her sınıf için ayrı bir yaşamsal minimum olduğunu kabul ettik, bu minimum söz konusu toplumsal sınıfın ortalama kişi başına zaruri harcamasıdır. Grafik 1 işçi sınıfının alt katmanları için hanede kişi başına ücretin kişi başına yaşamsal minimum harcamalara oranını vermektedir.

Grafik1 Emekçi Sınıflar için Kişi Başına Ücret/Kişi Başına Yaşamsal Minimum

Not: Dikey eksen oranı göstermektedir.

Bu oranın 1'den büyük olması kazanılan ücret ile yaşamsal açıdan zorunlu harcamaların karşılanabildiğini göstermektedir. Görüldüğü gibi sadece nitelikli emekçi sınıfı için bu oran tüm dönem boyunca sürekli 1'in üzerinde olmuştur. Emekçi kitlenin en kalabalık grubu olan mülk sahibi kentli emekçiler için 2005 yılı hariç 1'in hemen üzerindedir. Aynı durum kentli mülksüz emekçiler için de geçerlidir. Bu sınıflar için en azından zorunlu harcamaları karşılayacak kadar ücret elde ediyorlar diye sevinmemeliyiz, çünkü yaşamsal harcamalar eğitim ve sağlık harcamalarını kapsamamaktadır. Bunları da eklediğinizde bu sınıfların elde ettikleri ücret hanelerinin fiziksel olarak değil ama toplumsal olarak ayakta kalmasına yetmemektedir. Tarım emekçileri için ise durum vahimdir.

Ancak belirtildiği gibi yaşamsal minimum, sınıfsal harcamaların sınıfsal ortalamasını vermektedir ve her ortalama gibi bu da şanslı olanlarla olmayanları aynı potada eritmektedir. Oysa bu ortalamayı tutturamayanlar vardır. Tablo 5 bazı yıllar için geliriyle kendi sınıfının ortalama yaşamsal harcamasını tutturamayan hanelerin sayısını ve kendi sınıfları içindeki oranlarını vermektedir.

Tablo5 Sınıfsal Yaşamsal Minimumunu Karşılamayan Haneler

	2004		2007		2009	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Küçük Burjuvalar	349188	29,0	428559	39,0	518852	39,4
Topraklı Geçimlik Köylüler	742100	65,3	362492	48,3	744097	51,2
Nitelikli Emekçiler	214472	18,9	243539	20,7	189212	14,6
Emekçiler	1552042	30,7	1706109	30,3	1756226	34,5
Mülksüz Emekçiler	865653	48,2	1136783	43,0	1522456	52,3
Kentli İşsizler	444694	68,0	305279	55,9	602832	66,0
Tarım Emekçileri	281980	67,2	153156	60,4	205332	73,8
Topraksız Geçimlik Köylüler	99580	77,3	132684	58,5	197701	70,9
Kırsal İşsizler	193624	73,6	147028	67,6	401801	86,0
Türkiye	6493712	38,0	6236967	36,0	7821767	42,4

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketleri veri setinden yazarlar tarafından türetilmiştir.

Tablo, üzerinde yoruma fırsat bırakmayacak kadar açıktır. Bu hanelerin büyük bir çoğunluğu ya emekçidir ya da emekçileşmenin sınırındadır. Zaruri tüketimlerini karşılayamayan bu haneler çaresiz bir şekilde borçlanma yoluna gitmektedirler ve bu yolla sermaye onların sadece cari değil gelecekteki emek güçlerini de ipotek altına almaktadır.

Komedyanın deşifasyonu konusunda önemlice yol aldık. Türkiye örneğinde
30 Bahçe S ve Köse A H (2012). Yoksulluk: Hüzün ve Disiplin. *Mülkiye Dergisi* 36(4), 19-33.

yoksulluk ve yoksunluğun çalışmayan ve çalışmak da istemeyen kitlelerin değil, bilfiil çalışanların sırtına yüklenmiş bir yük olduğuna dair önemli kanıtlar sergiledik. Bu konuda başka kapitalist ülkelerin deneyimleri de önemli kanıtlar sağlayacaktır.

Sonuç

Smith'e geri dönersek, kadim ahlâk filozofumuz ve kurucu babamız kendi zamanında da sürüp gitmekte olan bir süreç konusunda kurduğu bilimin sağduyulu sesi olmaya çalışmakta ve hüznü manzara karşısında disiplin vaat etmekteydi. Ona göre çalışmak bireyi iyiye yöneltir. Fakat toplumsal üretim ilişkileri içindeki yerlerinden dolayı çalışmak zorunda olmayanları ise ahlaki sınamadan muaf tuttu. O aslında bir bilim değil bir ahlâk kuruyordu. Kurduğu ahlâktan iktisat çıkardı ve bu iktisat tehlikeli yerlere sürüklenmeye başladığında akıl kapısını kapattı.⁶ Kapanan akıl kapısı sonucunda ortaya dogmatik ve saçma öncüllerden hareket eden tuhaf bir ilim çıktı. Bu ilim yoksulluğu ve yoksulu lanetleyerek yok saydı. En azından nedeni konusunda sessiz kalarak mizahi unsurlar yaratmaktan çekindi. Tragedyalarda acı vardır ve sessizce kabullenilir. Komedyada ise çekilen acı ve yoksunluklarla bile dalga geçilir. Yaşanan bir tragedya idi.

İkinci Yoksul Yasaları çağı geldiğinde iktisat ilmi yoksulluğun kurtuluş teolojisinin yazımında ön sıralarda yer aldı. Bu konudaki suskunluk çok ama çok gerilerde kalmıştı. Ancak tıpkı diğer disiplinler gibi yeni bir şey söylemekten uzak durdu; reçete belliydi. Hüznü bir dille karışık bir şekilde yoksullara çalışma disiplini öneriliyordu. Ancak bir sorun vardı, kapitalizm yeterince iş yaratamıyordu, hem de piyasaya erişim olanakları ve piyasada ayakta kalma şansı zavallı yoksullara göre oldukça fazla olanlar için bile. Çözümler çeşitlendirildi, üretsinler yeterdi. Örneğin, hiçbir şeyi olmayanlara küçük kredilerle inek aldirarak onları süt üreticisi yapmak oldukça parlak bir fikir gibi göründü. Ancak sütle kendi çocuklarını beslemek yerine onu satmalıydı. Komedyaya çağı olduğu açıktır.

Oysa veriler başka şeyler söylemekteydi. Örneğin veriler çalışanların da en az çalışmayanlar kadar yoksul ve yoksun olduğunu göstermekteydi. Veriler yoksulluk diye özgün bir kimlik olmadığını, yoksulluk lanetinin, ne hikmetse, belirli toplumsal grupların sırtına yapışmış bir lanet olduğunu gösteriyordu. En azından bu çalışmada serimlenen Türkiye verileri bunu göstermektedir. Çalışmamız yoksullaşma diye toplumsal üretim tarzından bağımsız bir sorun olmadığını kanıtlar deliller sunmaktadır. Kapitalizm bir yerde sürekli görece bir zenginleşme yaratırken diğer tarafta yer yer mutlak, her zaman görece, muazzam bir yoksullaşma yaratmaktadır. Yoksullaş(tır)ma kapitalizmin tarihi boyunca işçileşme ile ilgili bir sorun olagelmıştır. İşçileşmek ve sermayenin disiplini altına girmek laneti söküp atmadı, tam tersine derinleştirdi. Arada bir hüznülenmenin kimseye zararı dokunmaz.

Bahçe S ve Köse A H (2012). Yoksulluk: Hüznü ve Disiplin. *Mülkiye Dergisi* 36(4), 19-33.

Sonnotlar

¹Bu çalışma genel olarak 26-27 Mart 2012 tarihlerinde düzenlenen “Yoksulluk Ölçümünde Yeni Yaklaşımlar” başlıklı konferansta sunulan tebliğin bir özeti. Yazarlar konferansı düzenleyenlere, katılımcılara ve özellikle tebliğe ilgili değerli öneriler ve eleştirilerde bulunanlara teşekkürü borç bilmektedirler.

²Duncan Foley neoklasik hâkim iktisadın hala Smith’in ahlakçı yanılgılarını paylaştığını belirtirken sonuna kadar haklıdır (Foley, 2008).

³ Smith *Ulusların Zenginliği*’nde çalışan yoksullar (“*labouring poor*”) kavramını bolca kullanmaktadır (Smith, 1991). Smith çalışmayı bir çeşit ahlaki arınma olarak görmekle birlikte, yoksulluğu engellemediğinin bilincindeydi.

⁴Öğrencilerimize “ideoloji” kavramını açıklamaya çalışırken teşhis ve temenninin bir sentezi olduğunu vurgulamaktayız. Teşhis kısmı yer yer doğruları da içerdiğinden, her ideolojinin belirli bir ölçüde gerçeklik payı vardır. Ancak asıl tehlikelisi de boş ve yavan inanca bulanmış gerçeğin kendisi değil midir? İdeolojilerin büyük bir kısmının pür bir yanılsama olduğunu bu anlamda reddetmek gerekiyor.

⁵Bu türden daha derinlikli bir analiz için ücret mallarının tanımlanması gerekir. Ancak bu daha üst düzeyde bir kuramsal ve görgül tartışma gerektirmektedir.

⁶ Emek değer kuramından hareket etti, ancak tehlikeyi sezince fiyat sorununu basitçe faktör ödemelerinin toplamıdır diye geçiştirdi. Bu faktör ödemelerinin belirlenmesi konusunda bazı açılardan Ricardo’dan bile gerideydi. Bu geçiştirme şom ağızlı bilime miras bıraktığı zafiyete uygundu. Onun iktisadı sadece ticari ve iktisadi değişimlerle ilgilenmekteydi, eninde sonunda faktör ödemeleri de birer değişim ilişkisi değil midir? Etkileri açısından Smith ve daha da fazlasıyla Marshall ile İmam Gazali arasında belirli açılardan paralellikler mevcuttur.

Kaynakça

- Bahçe S ve Köse A H (2011). Fiyatı Toplumsal Olarak Yorumlamak: Kapitalizmden Sınıf ve Enflasyon Manzaraları. İçinde: Falay N, Pınar A ve Köse A H (der), *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: İzzettin Önder'e Armağan*, İstanbul: SAV Yayınları, 89-128.
- Bahçe S, Günaydın F Y ve Köse A H (2011). Türkiye'de Toplumsal Sınıf Haritaları: Sınıf Oluşumları ve Sınıf Hareketliliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. İçinde: Şahinkaya S ve Ertuğrul İ (der), *Bilsay Kuruç'a Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği, 359-392.
- Foley D (2008). *Adam's Fallacy*. New York: Harvard University Press.
- Frank A G (1982). Şili Hakkında Açık Mektup. İçinde: Calderon H, Ensignia J ve Rivera E (der), *Friedman Modeli Kısacasında Şili*, Çev. Neşe Ümit, İstanbul: Belge.
- Köse A H ve Bahçe S (2009a). Yoksulluk Yazının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek. *Praksis*, 19, 358-419.
- Köse A H ve Bahçe S (2009b). "Hayırsever" Devletin Yükselişi: AKP Yönetiminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk. İçinde: Uzgel İ ve Duru B (der), *AKP Kitabı*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 492-509.
- Marx K (1973). *Grundrisse*. Londra: Pelican Books.
- Marx K (1992). *The Eighteenth Brumaire of Luis Bonaparte, Surveys From Exile: Political Writings: Volume 2*. St. Ives: Penguin.
- Mitchison R (2000). *The Old Poor Law in Scotland: The Experience of Poverty, 1574-1845*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Perelman M (2011). *The Invisible Handcuffs of Capitalism: How Market Tyranny Stifles the Economy by Stunting Workers*. New York: Monthly Review Press.
- Smith A (1991 [1776]). *Wealth of Nations*. New York: Prometheus Books.
- World Bank (1990). *World Development Report: Poverty*. Washington D.C.